

Het Weerterland

Enkele historisch-geografische verkenningen (1)

1. Naamgeving

Weert. De oudste vindplaatsen voor de naam van deze plaats worden door Gysseling (2) gegeven:

Werta, 1062, vals eind Ile, ed. Gysseling en Koch: *Diplomata Belgica ante annum millesium centesimum scripta*, 2 vol., Brussel, 1950.

1139, Paris, Bibliothèque Nationale, Fonds Latin – 9307/7.

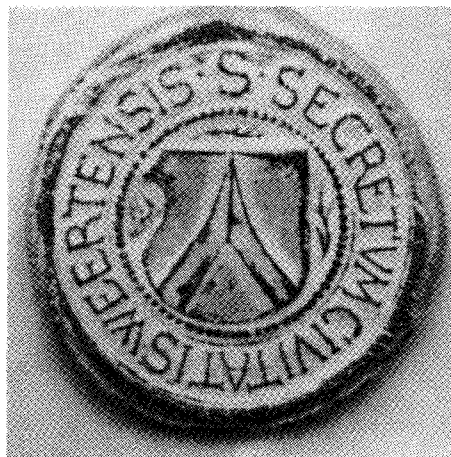
1219, Averbode Abdij Averbode 94.

1224, Averbode Abdij Averbode 100.

Werd, 1155, Postel Abdij.

Weirta, 1219, Averbode Abdij Averbode 94.

Al acht Gysseling de afstamming van Germaans* wari p a- m. (= riviereiland) door de geografische omstandigheden onmogelijk, toch geloof ik dat we hier onze toelucht moeten zoeken; in „Enkele topografische termen in Nederlandse plaatsnamen“, blz. 106, legt hij de nadruk op een tweetal betekenissen – „eiland of aanwas in of tussen rivieren“ – , waarvan de eerste als enige in Vlaanderen en Brabant voorkomt en de tweede vooral aan Maas en Rijn (3). Schönfeld heeft vooral het oog op uiterwaarden (4) en voert het woord stymologisch terug op *waro p . Meer belangwekkend voor mijn veronderstelling is de mening van Moerman (5) als hij zegt: „*waerd*, in of aan het water gelegen land, vaak een eiland. Mnl. *waerd*, *weerd*, *werd*.“ Duidelijk blijkt hier een verschil met Gysseling, die in eerste instantie de aanwezigheid van een rivier vereist acht voor dit toponiem, terwijl Moerman niet van rivieren rept. Gesteund voel ik me

OUD SCHEPENZEGEL VAN WEERT
S(IGILLUM) SECRETUM CIVITATIS
WEERTENSIS (geheimzegel van de stad Weert)

De hier vertoonde keper in het wapenschild komt voor 't eerst voor op de z.g. 1e steen van de St. Martinuskerk uit 1501 en wel onder 't wapen der Graven van Horne, die toen Heer van Weert waren.

't Oudst bekende zegel, bevestigd aan een charter van 1476, heeft een kasteel met als hartschild alleen dat gravenwapen en de tekst: S(IGILLUM) SCABINORUM de Weert (Schepenzegel van Weert)

Een later zegel, in 1736 door de Schepenen hun „ordinaire Schependomszegel“ genoemd, heeft ook de keper met in een banderol er omheen: „S. SECRETUM OPPIDI de Weert.“ Terwijl CIVITAS wijst op de rechtsgemeenschap, doelt OPPIDUM meer op 't versterkt zijn van de stad.

Wanneer de afgebeelde zegelstempel gemaakt en gebruikt is, is niet duidelijk. Er zijn geen stukken in het archief aanwezig met een afdruk ervan. Voer voor zegelkundigen!

nog door Verdam (6), waar hij de betekenissen van mnl. *wert* opsomt, met als laatste: „wert = schiereiland”; en door Franck-Van Wijk (7): „mnl. waert, weert = land aan of in water gelegen; ohd. warid, wered = eiland.” En de plaats Weert lag temidden van meren, beken, plassen, moerassen, getuige de waaier van waterreservoirs aan de zuid- en zuidoost-rand, tussen aan de ene kant de Stad en haar Buitenijen en aan de andere kant Stramproy, Tungelroy en Swartbroek: de Kruispeel, de Kalverpeel, de Vetpeel en de Dijkerpeel die nu grotendeels geslecht zijn, en de nog als meren — zij het ondiepe — bestaande Moeselpeel, Kootspeel en Roeventerpeel, eens uitgestrekte en woeste wateren en moerassen die iedereen afschrikten en in dreigende situaties een natuurlijke beschutting boden, waarvan de Weertenaren in de Spaanse en in de Franse tijd dankbaar gebruik maakten om hun vee en hun bezittingen te beschermen (zie de kronieken van Maria Luijten en Lambertus Goofers op diverse plaatsen) (8). Ook de westzijde was een groot moerasgebied, de Wyffelterbroek, zodat Weert als een schiereiland temidden van vennen en poelen gelegen was, als een eiland zelfs wanneer we er Nederweert bij betrekken.

De klankontwikkeling — de plaatselijke uitspraak van „Weert” is „Wieërt” — wijst terug naar een Westgermaanse ai, hetgeen niet overeenkomt met de etymologie van *waard*, waarvoor Gysseling *wari p a- en Schönfeld *waro p geeft; de *ieë* kan ook teruggrijpen op een oude â met umlaut, maar noch Schönfeld, noch Gysseling delen mee dat we hier met een Westgermaanse â te maken zouden hebben. Wieërt is derhalve een met mieërt (maart) vergelijkbaar geval. De

ontwikkeling van de vokaal in *wari p a- is dan op een gegeven moment parallel gaan lopen met die van Westgermaanse ai. De vokaal in Wieërt is eenvoudiger te verklaren als ze teruggaat op de Westgermaanse a met umlaut, zoals de Oudhoogduitse vorm „warid”: het stad-Weerts heeft als representant van Westgermaanse a met umlaut een *ieë*, terwijl de Buitenijen en Nederweert er de *ee* kennen (9); de Weertlanders die niet uit de stad komen, hebben de uitspraak voor de stad dan ontleend aan de stadsbewoners, wat niet onmogelijk lijkt.

Nederweert, dat eerder Meerfelt heette, de oudste vermelding geeft „*Marvilde*” en is afkomstig van een kopie uit ± 1170, die betrekking heeft op 815 (10) en voorkomt in Lorsch, editie Karl Glöckner: Codex Laures hamensis, ed. Darmstadt, 1929. Rekening houdend met de gesteldheid van het terrein zou men afstamming van Germaans „mari- = meer, plas” bepleiten, hetgeen echter onwaarschijnlijk wordt gemaakt door het ontbreken van de umlaut. De umlaut dateert namelijk als „alleroudste” umlaut van ongeveer 700 (11). De door Gysseling geponeerde suggestie om Marvilde af te laten stammen van Germaans *mar p ufilidja valt nauwelijks te bewijzen en even moeilijk te weerleggen. Zijn huidige naam heeft Nederweert waarschijnlijk te danken aan de behoefte tot administratieve aanduiding, waarbij mogelijk de geografisch lagere ligging, af te leiden uit een overvloed aan moerassen peel-gronden, het eerste element bepaalde: „*neder*, naar beneden gelegen, dus meermalen het tegengestelde van boven of over” (12). Op 8 maart 1360 spreekt Dirk van Horn in een oorkonde

over de schepenbank van Weert „van den oversten eynde en den nedersten eynde“, waarmee ongetwijfeld het latere Overweert en Nederweert bedoeld worden en de naam voor Merefelt in de literatuur definitief verandert in Nederweert of varianten daarop.

2. Groei en stagnatie

Uit een tabel van de bevolkingsaanwas van Nederweert en Weert, dat „zijn ontstaan en zijn dominerende positie vooral te danken heeft aan zijn geïsoleerde ligging“ (13), is het historisch beeld van dit gebied af te lezen.

Jaar.:	Weert.	Nederw.	Leve.	Meye.	Heijt.	Rogg.	Stra.	Baex.	Wess.	Grat.	Horn.
1669/70:	3000	2600	225	340					225		
1681 :	4000										
1711 :					500	550					
1740/44:		2400	250								
1784 :	5583	3131	378	659					560		
1795 :	4395	3688	Huns.	619	1384	1256	1064	453			
1796 :	4553	3793	467	546	924	1205	1016	520	953	379	542
1806 :	5200	2884?	607	732	1188	1299	1154	491	941	482	871?
1809 :	5203	3553	558	713	1202	1341	1146	478	1027	409	607
1811 :		3689	570	720	1191			474	1027	383	596
1815 :	5312	3358	584	698	1144	1236	1151	509	1006	423	641
1822 :	5483	3546	975	761	1219	1322	1079	498	684	928	641
1825 :	5694	3713	993	782	1268	1427	1101	458	723	921	669
1828 :	5870	3890	1032	797	1270	1428	1118	461	757	940	666
1830 :	5895	4101	1036	840	1253	1394	1267	476	752	949	688
1833 :	5930	4207	1117	876	1269	1394	1211	496	758	951	686
1836 :	6030	4315	1152	927	1306	1430	1262	526	809	1006	740
1839 :	6285	4230	1077	950	1337	1397	1233	536	835	1000	793
1845 :	6540	4478	969	1006	1403	1423	1282	582	881	1053	854
1849 :	6927	4335	959	974	1503	1382	1209	548	892	1070	903
1851 :	6934	4336	977		1504	1383	1219	500		1087	

Deze gegevens zijn verzameld uit Philips, Habets, Poell, Litjens en Smeets (14). Uit Philips' gegevens blijkt, dat in 1796 — wat het aantal inwoners betreft — Weert na Maastricht de grootste plaats van Limburg is en Nederweert de vijfde in grootte: Maastricht — 17.963; Weert — 4.553; Venlo — 4.395; Roermond — 4.232; Nederweert — 3.793. In 1815, als alle rampen over de Middenlimburgse gebieden getrokken zijn en de rust betrekkelijk is weergekeerd, slaat de balans voor Weert en Nederweert anders

uit: Maastricht — 18.707; Venlo — 5.503; Weert — 5.312; Horst — 4.320; Roermond — 4.037; Venray — 3.831; Heerlen — 3.451; Nederweert — 3.358. Nederweert blijkt kwa inwonertal zelfs ingekrompen te zijn. Weert zakt nog verder op de lijst in 1849: Maastricht — 25.140; Venlo — 7.526; Roermond — 7.212; Weert — 6.927; Venray — 4.724; Heerlen — 4.539; Nederweert — 4.335. De groei van de Limburgse grote plaatsen schijnt aan Weert en Nederweert voorbijgegaan te zijn.

3. Bodemgesteldheid: natuurlijk isolement en ontginning

Op een Franse kaart uit 1744 (Carte particuliere des environs de Venlo, Roermonde, Maeseick, Stochem, Sittart, Gangelt, le Marais de Peel en 1744) kan men duidelijk de afgelegen positie van Meijel en Nederweert herkennen, omdat beide geheel omsloten zijn door kilometers brede moerastroken. Als een eiland duikt Meijel op, omgeven door een ondoordringbare moerasstrook van acht tot vijftien kilometer, verbonden

met „Brey” en Roggel door „chemin des charois en toute tempe”; ook de verbinding met Nederweert is hoger gelegen, maar niet „en toute tempe” berijdbaar; moeraspaden geven doorgangen aan van Helden naar Asten. Buiten de genoemde weg naar Ospel is er nog een hoger gelegen, dus droge dijk naar Roggel, dat zelf weer ingesloten ligt, en een open baan tot Weert. Van Nederweert uit scheen men in het droge seizoen nog Leveroy en, via de „Booldersdiek” en „Kerkendajk”, Someren te kunnen bereiken. Over Weert deelt Litjens (15) mee, dat het

gekenmerkt wordt door „zijn hoge ligging, zijn zanderige bodemgesteldheid en zijn overgangskarakter tussen Peel en Kempen, waardoor het maar van enkele zijden te benaderen is”. En dat stemt overeen met het kaartbeeld, waarop Weert slechts in open verbinding staat (dat wil zeggen geen moeras, wel bossen en heide) met „Neer-Weert” en „Buel”. „Budel en omgeving liggen precies ten westen van de sterk scheidende hoogveenmoerassen; doorgang naar het zuiden was daar dus mogelijk. Daarentegen vormden grote heiden een verkeersgrens naar het noorden. Daarom heeft men er altijd in economisch en cultureel opzicht veel relaties met het zuiden, met Limburg, bijv. met Weert en Hamont, gehad. Budel behoort trouwens ook bij de kamer van koophandel en fabrieken van Midden-Limburg.” (16). De zuidelijker plaatsen als Tungelroy, Stramproy, „Hellen” = Ell, „Scaerbroeck” = Swartbroek, „Leuroy” en „Heyhuys” zijn volgens deze kaart niet anders dan via peelbanen vanuit Weert en Nederweert bereikbaar.

Geografisch gezien kunnen we derhalve rond het Weerterland vier gebieden onderscheiden, die alle door een moeraszone van elkaar gescheiden zijn. De Peel treedt hier kennelijk als buffer op voor verkeersverbindingen. Asten en Someren staan in open verbinding met elkaar; evenzo Nederweert met Weert; Weert met Budel; Budel met „Maeshees” (= Maarheeze). Moerasvrij is de zuidelijke groep, te weten: Heijthuyzen, Leveroy, Kelpen, Zwartbroek, Tungelroy en Stramproy; Smeets heeft de dialecten van deze plaatsen dan ook een gezamenlijke overkoepelende naam gegeven: het Tungelerbeeks (17); van deze groep is alleen Roggel omsloten door bos, moeras

en heide. Afzonderlijk staat het moeilijk bereikbare Meijel (op de kaart „Mezel ou Myl” genoemd. Evenals in Nederweert ligt bij Meyel „een terrein met hooger zandgrond, waarop slechts heide en denneboomen staan, en dit is ook het punt geweest, waar de Peelstreek het smalst was en men reeds vroeg doorgangen tusschen het land aan de oost- en westzijde van de Peel heeft gemaakt. Het zijn de wegen van Meyel naar Deurne en Asten, die hier de vroegere moerassen en thans ten deele ontgonnen streek doorkruisen.” (18). Ook Weynen wijst op dit eenzijdig contact, waaraan de bewoners van Meijel, „waar de enige weg door de Peel vanuit Liessel uitkwam” (19), deelachtig waren door toedoen van de „enorme, scheidingswerkende betekenis van het aloude Peelmoeeras, dat vanaf de oudste feodale tijden een politieke grens gevormd schijnt te hebben en steeds een belangrijke economisch-geografische grens was.”

Weert en Nederweert liggen dus op een eiland. Tussen beide plaatsen strekt zich een enkele vierkante kilometers groot vruchtbaar bouwland uit, dat met allerlei „akker”-benamingen aangeduid wordt: Haanekamp, Ouweik, Rosseltj, Hulsterakker, Laorderakker, de Raak, aane Meule, ob Bölles. De eromheen liggende weilanden heten in Weert „*de héGGe*” en in Nederweert „*de hooves*.” De Nederweertenaren bij wie ik navraag deed, verzekerden me, dat „ich gaon nao de hooves” nooit „ik ga naar het bos betekent, zoals Vossen meent, maar uitsluitend: „Ik ga naar de weien” (20). Deze weien waren meestal omzoomd door opgaand hout dat mede dienst deed voor de noodzakelijke „mötterte” (= takkenbossen).

In Zuid-Limburg vindt men op de vruchtbare löss sporen van Romeinse kolonisatie, maar in de moeras- en zandgronden „bij voorkeur overblijfselen van Germaansche beschaving uit het Romeinsche tijdperk“ (21). De huidige vindplaatsen van Germaanse resten moeten vroeger een hoge, open en droge ligging hebben bezeten, want „Het staat wel vast, dat de oude volken, vóór de komst der Romeinen, zich niet met de ontbossing van groote terreinen hebben bezig gehouden, maar zich op open plekken vestigden“ (21).

Na de volksverhuizingstijd was het gebruikelijk bij de vestiging op een vaste plaats een klein gedeelte van de grond voor eigen gebruik in bezit te nemen. Het niet direkt benodigde land werd gezamenlijk eigendom en diende voor gemeenschappelijk gebruik, hetgeen men als „gemeente“ ging betitelen. Gemeente-gronden waren in deze peelsekten derhalve de nog onbruikbare moerassen; de heidegebieden voor de schapen; de bossen vanwege hout en wil; de weiden voor het vee. Groeide de bevolking te sterk uit, zodat overbevolking dreigde, dan werd „met inwilliging van het hoofddorp“ een nieuwe vestiging (gehucht, buurtschap, naover) gesticht op de vruchtbaarste stukken der gemeente-gronden, waarna deze buurtschap eigen gemeente-gronden werden toebedeeld om hout te kappen, plaggen te steken, jacht en visserij te beoefenen (22). Droesen neemt op gezag van H. Blink aan, dat de ontginningen van de zestiende tot de negentiende eeuw grote vlucht namen (23). „Gebrek aan kapitaal, mest, land en waterwegen en voldoende kennis, maakte het haast onmogelijk grootere ontginningen te beginnen. Slechts lang-

zame voortgang aan den rand der heide, ofwel door ontginning bij bestaande boerderijen ofwel door het vestigen van keuterijtjes door landarbeiders, schijnt reeds bestaan te hebben. Ook aan bebossing werd weinig gedaan.“ Men achtte de voortbrengselen der gemeenten onmisbaar voor de landbouw. Dit hangt samen met het in onze ogen oneconomische gebruik van de landbouwgrond, het beginsel van het drieslagstelsel, waarbij de mest uit de veestal, die in de vrucht was opgegaan, weer aan de bodem moest worden toegevoegd (24). Daarom verbouwde men hoofdzakelijk granen, omdat de handelsgewassen mestproducten („vette“) aan de grond onttrokken, zonder dat deze vervangen konden worden. Uit dien hoofde lag beurtelings een deel braak, droeg een deel wintergraan en een derde zomergraan.

Eerst in de achttiende eeuw kwamen de voederbieten en het groenvoer op. De grond hoefde niet meer braak te liggen en de veestapel kon uitgebreid worden, zodat men meer mest kreeg en het veld ruimer of intensiever kon gaan bebouwen. De aardappel loste het voedselprobleem op en verschaftte ruimte om handelsgewassen te telen. De grond kon economischer worden bewerkt met de nu opkomende „braobenijtsje plooch“ (25). Het drieslagstelsel verdween en maakte plaats voor „vruchtwisselingsstelsels zonder braak“, behalve in de Kempen, waar het drieslagstelsel in 1802 nog algemeen bekend was. „Met omzichtigheid streefde men in de 18de eeuw naar opheffing van het gemeenschappelijk grondbezit“ (26). Dat de volvoering hiervan tóch niet tevolle is doorgezet, bleek me uit de toestanden

die rond de laatste eeuwwisseling nog gebruikelijk waren. Zo verdeeld in kleine stukjes als de nog af te graven Ospelse Peel was (ieder gezin had zijn eigen stuk peel aan een der banen gelegen; „In de ex-Ospelse Peel geschiedde dat (= het ontvenen -vdW) in banen, waarvan er nog 25 in het reservaat op een rijtje liggen. Via deze paden werd de afgestoken en gedroogde turf weggekruid.“) (27), zo vrij was het reeds ontveende of niet te exploreren gebied. Op deze vrije gedeelten nu werden de meisjes uit de buurtschap met de koeien van deze naaber uit weiden gestuurd. Dit vond alleen plaats in de

herfst om het nagras, dat toch niet meer gemaaid kon worden, te benutten. Verder verlieten de koeien de stal niet, want er mocht geen mest verloren gaan, reden waarom de koeienhoedsters tijdens het „strikke“ (= breien), acht moesten slaan op de excrementen van deze beesten, welke per kruiwagen de stal „opgevaare“ werden.

De ontginning van Peel en heide nam een aanvang in de achttiende eeuw, waarbij talloze twisten ontstonden over de verdeling van de gemene gronden. Waar de dorpsgrenzen, zelfs waar de staatsgrenzen

liepen was een grote onduidelijkheid. „Vooral in het Peelgebied was dit het geval sinds in 1713 het Overkwartier van Gelder was opgedeeld tussen de Staten-Generaal, Pruisen en Oostenrijk” (28). Dat ondanks ontginning, afschaffing van drieslagstelsel en opkomst van de Brabantse ploeg de toestand eind achttiende eeuw nog zorgwekkend was, blijkt uit de vele hongersnoden in het Land van Weert, waar in 1771 een ernstig tekort aan graan was. „De bakkers mochten er geen brood meer verkopen aan vreemdelingen. Ook liepen de inwoners van de stad straffen op als zij brood uit Weert smokkelden” (29). De Fransen streefden rond 1800 naar gelijkheid van opbrengst en consumptie in het departement van de Nedermaas, waar voornamelijk de graan-

teelt en de bosbouw gestimuleerd werden. Minister De Neufchâteau beval, op elk niet gebruikt stukje grond bomen te planten. Gekeerd tegen de onvrijheid van de boer nam de Constituante een wet aan „waarbij alle heerlijke rechten werden afgeschaft en de belastingdruk gelijkmatig over de bevolking werd verdeeld” – wet van 4 augustus 1790 (30). In de Peel- en Kempenstreken kon de rogge-opbrengst niet in de behoefte voorzien, zodat hier veel boekweit werd verbouwd, dat zijn verwerking vindt in „boGGese kook, boGGes pap en zwèrte worst”. Dit alles vanwege de slechte, magere grond. In een telling van 1796 uit de kantons Weert en Heijthuyzen komen in procenten de volgende getallen aan het licht:

	Kanton Weert	Kanton Heijthuyzen
goede grond :	—	5,2
matige grond :	20,5	19,3
slechte grond:	79,5	70,4.

De ontginning van de Peel bleek heel wat voeten in de aarde te hebben, nu de vanaf 1807 begonnen afgravingen slechts ruzand overlieten, welke men tegen erosie van gemeentewegen moest bebossen, en nu de verdere ontveningen hout eisten, hetgeen uit de juiste aangeplante bossen werd gekapt, zodat het rulle zand weer vrij spel had en aanleiding gaf tot zandverstuivingen.

Na de hongerjaren wierp de boer zich intensiever op de verbouw van aardappelen, nu als volksvoedsel, nadat het bijna een eeuw lang bijna uitsluitend voor

het vee was gebruikt. „De verdeling van de gemeenschappelijke gronden werd oorzaak van een inkrimping van de vee-stapel. Het vee kon niet meer op de gemeenteweiden en het braakland zijn voedsel zoeken en moest nu op stal gevoerd worden.” (31). Dit was tot voor vijftig jaar de gewone gang van zaken, niet omdat er geen gemeenteweiden waren, zoals Philips meent, maar om een maximum aan mestproduktie te verkrijgen. Zegt niet Jansen (32): „De functie van de weinig omvangrijke veestapel zag men primair in de mestproduktie ten behoeve van de akkerbouw”? Een defini-

tief bewijs voor deze mening levert Ospel, waar ondanks het bestaan van gezamenlijke weiden en vrije heidegrond de koeien op de stal verbleven en slechts in het najaar uit grazen mochten gaan. De mestproductie, die Philips „een andere reden” noemt, is in werkelijkheid de hoofdoorzaak.

Als marktprodukten zijn aan te merken: boter; kalveren die vanuit het Land van Weert in Brussel op de markt werden

gebracht en de bekende paardenmarkt van Weert (31).

Rond 1850, toen de ontginningen grootscheeps werden en reeds waren aangepakt, bedroeg de oppervlakte woeste grond in de zuidelijke peel 44% en het bosterrein 7,7%. „Brede heidevlakten strekten zich uit van de Kesselse bergen beneden Baarlo, doorlopend bezuiden Helden en voorbij Meijel tot de Gorte Peel en de Heide benoorden Nederweert. Ten westen van Weert lag

Gedeeltelijke reconstructie Grenskerk in het Weerter Bos van de Katholieken van de Meierij 1648-1672, toen deze na de Vrede van Munster hun godsdienst in hun eigen gebied niet meer mochten uitoefenen.

verderop nog het gebied van de Weerter Heide en het Weerter bos. Zeer grote complexen woeste grond trof men aldus aan in de gemeenten Helden, Nederweert, Weert en Heijthuyzen (tesamen 15.000 ha.)' (33). Tussen 1847 en 1870 was de ontginningsactiviteit in dit gebied zo groot, dat bos- en bouwland met 2500 ha en weideland met 300 ha uitgebreid werden. Ook de veestapel kon door verhoogde produktie van voedergewassen in deze tijd sterk stijgen; deze groei van de veehouderij is dan ook het belangrijkste kenmerk tussen 1810 en 1875, waaraan Nederweert door zijn drukke ossenhandel zijn steentje bijdroeg (34). „Vanouds waren Weert en Nederweert sterk op de veeteelt georiënteerd, maar de omliggende plaatsen vertoonden nu ook een sterkere toename van het veebezit.”

De aanleg van de Zuid-Willemsvaart was een grote sprong vooruit, zowel door de mogelijkheid tot afwatering, als door de nu mogelijke toevoer van meststoffen uit andere streken. Deze kanaalstrook effent vanaf deze tijd de weg naar Brabant, omdat nu deze hele zone gekultiveerd kan worden. Uit deze tweede eeuwhelft dateert de aanleg van veel bossen aan de Peelranden en op de heidevelden, omdat enerzijds de grond beter verkocht kon worden en anderzijds de mijnbouw veel dennenhout opslorpte vanaf 1870 (35). Een meer geromantiseerde zienswijze in deze ontwikkeling is ook mogelijk; al gaat deze voorbij aan de ermee gepaard gaande armoede der bewoners, ze bevestigt de stagnatie van het in cultuur brengen van het woeste land: „Tot nog toe hebben de grootere ontginningen daarbij nog niet overheerscht en hebben de meer grillige kleine ontginningen er toe bijgedragen om de natuur gelegen-

heid te geven een mooien landschapsvorm te doen ontstaan, welke veel afwisseling biedt” (36). Andere dan de genoemde projekten ter onderhoudsvoorziening waren de vanouds bloeiende schapenteelt, het binden van heibezems, het houden van bijen en het steken van turf voor eigen gebruik (37).

De kunstmest luidt een periode van welvaart in. „De vroegere Peelarbeiders werden geleidelijk zandboeren. Er ontstonden nieuwe welvarende kerkdorpen, die aan de veen-exploitatie hun opkomst dankten. Van deze woonkernen kunnen als voorbeeld genoemd worden plaatsen als Ospel, Swartbroek, Kelpen-Oler, Eind-Nederweert” (38).

Hoeveel er kan veranderen in een eeuw tijds blijkt wel uit het Gedenkboek uitgegeven ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan van de parochie Ospel: 1864 – 1964: „Honderd jaar geleden bij de oprichting van de parochie kenden de mensen van Ospel geen welvaart, doch slechts armoede” (blz. 65). Zelfs in 1900 waren boeren met paarden een zeldzaamheid. „Op de Meijelsedijk waren er maar twee” (blz. 79). Dat nu de situatie wel iets anders is, blijkt uit de opgave van 1964, waarin staat: „Van de 230 bedrijven in Ospel hebben 74 bedrijven een trekken, 64 bedrijven een melkmachine” om nog maar te zwijgen van de loonwerkersbedrijven, die met alle soorten van machines de boeren ten dienste staan (blz. 74).

Deze stijging van welvaart is ook zichtbaar in de toename van geneeskundige verzorging en hygiëne; de kindersterfte is sterk gedaald, getuige de groei van het geboorte-overschot tussen 1881 en 1950 te Weert: een stijging van 9,8% naar 24,2% (39). Deze snelle bevolkings-

aanwas schiep nieuwe problemen: overbevolking in het oude agrarische systeem. Door evenwichtige groei van bevolking en opbrengst — met zorgvuldige uitbuiting van de bodem — kon een gedeelte van de bevolking langzaam afvloeien naar de industrie, die in aantal werkrachten de landbouw spoedig overvleugeld. In 1930 waren er te Weert: 2259 mensen werkzaam in de landbouw en 2210 in de industrie. Per 1 januari 1952 was de grote ommekeer getalsmatig konstateerbaar:

2493 mensen werkzaam in de landbouw
 3339 mensen werkzaam in de industrie
 2905 mensen werkzaam in de middenstand

= 28% van de beroepsbevolking;
 = 38% van de beroepsbevolking;
 = 34% van de beroepsbevolking.

Jos G. W. van de Wouw,
 Blitterswijkseweg 8,
 Broekhuizenenvorst.

Noten

1. De drie gepubliceerde paragrafen zijn drie fragmenten uit de inleiding van een doktoraalskriptie waarop de schrijver in 1968 te Nijmegen in de Nederlandse Taal- en Letterkunde afstudeerde: „Dialektgeografie van het Weertlands en zijn onmiddellijke omgeving, aan de hand van een monografie over het Nederweerts“, blz. 15, 16, 18, 19, 21 — 27.

2. M. Gysseling, Toponymisch Woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland, vóór 1226. 1960, deel II, blz. 1054.

3. M. Gysseling, Enkele topografische termen in Nederlandse plaatsnamen. In, Feestnummer H.J. van de Wijer, Mededelingen van de Vereniging van Naamkunde te Leuven en de Commissie voor Naamkunde te A'dam. 30e jrg. 1954, blz. 106.

4. M. Schönfeld, Veldnamen in Nederland. Mededelingen der Kon. Ndl. Ak. van Wetenschappen, afd. Lett. Nieuwe Reeks Deel 12, nr. 1, 1949. Blz. 39.

5. H.J. Moerman, Nederlandse Plaatsnamen, een overzicht. Nomina Geographica Flandrica,

Studiën VII. Onomastica Neerlandica 1956. Blz. 258.

6. J. Verdam, MiddelNederlandsch Handwoordenboek. Herdruk door C.H. Ebbinghe Wubben, 1961. Blz. 790.

7. Franck's Etymologisch Woordenboek der Nederlandsche Taal. Tweede druk, door N. Van Wijk, 1912-1949. Met supplement door C.B. Van Haaringen — 1936; z.j. Blz. 768.

8. Maria Luijten, Kronijk uit het klooster Maria-Wijngaard te Weert. 1442-1587, gevolgd door eene bijdrage tot die kronijk op het jaar 1566. Publications etc. XXI 1875, door J. Habets. Blz. 10-94.

Lambertus Goofers, Chroniek der stad Weert, van 1784 tot 1802, geschreven door den ooggetuige Lambertus Goofers. Uitg. door Jos Habets in Publications XXV, 1888. Blz. 365-410.

9. Zonder in taalkundige details te treden worden de genoemde klankverschijnselen duidelijk door enkele voorbeelden:

wgerm. ai voor r, h, w, in auslout: lieëne, lieëre, twieë;

wgerm. â met umlaut: kieës, Krieëmer;

wgerm. a met umlaut: stad-Weert: bieëk, kieëtel, tieëge, vrieëmjti, Nederweert: beek, keetel, teege, vreemjti.

10. Zie Gysseling noot 2. Deel I, blz. 677.

11. A.A. Weijnen, Onderzoek naar de dialectgrenzen in Noord-Brabant, in aansluiting aan geographie, geschiedenis en volksleven. Diss. Nijmegen 1937. Blz. 100.

12. Zie Moerman, noot 5. Blz. 167.

13. H.P.M. Litjens, Onderzoek naar de onmaatschappelijkheid in de gemeente Weert. 1954. Blz. 3.

14. J.F.R. Philips, Limburgse bevolkingscijfers uit de eerste helft van de 19de eeuw. Studies over sociaal economische geschiedenis van Limburg. VIII. Jaarboek van het sociaal historisch centrum voor Limburg. 1963. Blz. 99-158.

G.M. Poell, Beschrijving van het Hertogdom Limburg. Weert 1851.

J. Habets, Geschiedenis van het tegenwoordig Bisdome Roermond en van de Bisdommen, die

het in deze gewesten zijn voorafgegaan. DI. I-IV, 1885-1893.

H. Litjens, zie noot 13.

15. Zie Litjens, noot 13. Blz. 3.

16. A. Weijnen, De onderscheiding van dialectgroepen in Noord-Brabant en Limburg. Akademie-dagen I 1947. Blz. 82.

17. St. Smeets, Gae en dich in het Weerts en Nederweerts. Veldeke 35 febr. 1960. Blz. 12-13. Bedoeld zijn de Oostmiddenlimburgse dialecten ten zuid-Oosten van de Panninger Zijlinie.

18. D.C. van Schaik, Spiegel van Nederland. DI. I. Limburg, z.j. Blz. 118.

19. Zie A. Weijnen, noot 16, Blz. 82.

20. A.F. Vossen, Korte beschrijving van het Nederweerts, vergeleken met een paar aangrenzende dialecten. Taal en Tongval XVII jan. 1965. Blz. 53.

21. W.J. Droesen, De gemeentegronden in Noord-Brabant en Limburg en hunne ontginning. Diss. Wageningen 1927. Blz. 13.

22. Ibidem blz. 15, 54.

23. Ibidem blz. 56, 57, 58.

24. J.C.G.M. Jansen, Agrarische vernieuwing in een revolutionair tijdperk, 1750-1815. In, Geschiedenis van de landbouw in Limburg. 1750-1914. Uit 1965, blz. 2-3.

25. Ibidem blz. 6, 7, 8.

26. Ibidem blz. 13.

27. 100 Jaar parochie Ospel. A.D. 1964. Blz. 99.

28. Zie Jansen, noot 24. Blz. 14.

29. Ibidem blz. 21.

30. Ibidem blz. 36, 37, 42.

31. J.F.R. Philips, De landbouw in een statische maatschappij. 1815-1875. Blz. 110-207, in, Geschiedenis van de landbouw in Limburg. Uit 1965. Blz. 115.

32. Zie Jansen, noot 24. Blz. 55.

33. Zie Philips, noot 31. Blz. 131.

34. Ibidem blz. 179, 181, 184.

35. Ibidem blz. 200-203.

36. Zie van Schaik, noot 18. Blz. 13.

37. Zie Droesen, noot 21. Blz. 85.

38. Th.J.A.H. Claessens, Een nieuwe landbouwstructuur in wording. 1875-1914. Blz. 208-295, in, Geschiedenis van de landbouw in Limburg. Assen 1965. Blz. 279.

39. Zie Litjens, noot 13. Blz. 11, 12.